

УДК 821.112.2-3.09Рільке:39(477)

УКРАЇНСЬКИЙ СВІТ У ПРОЗІ РАЙНЕРА МАРІЇ РІЛЬКЕ

Світлана Журба

*Криворізький державний педагогічний університет
Kryvyi Rih State Pedagogical University
пр. Гагаріна, 54, Кривий Ріг, 50086, Україна
zss69@ukr.net*

Журба С. Український світ у прозі Райнера Марії Рільке

У статті досліджено українські мотиви у прозових творах Р. М. Рільке “Пісня про Правду”, “Як старий Тимофій умирав, співаючи”, написаних після подорожей Україною на початку ХХ століття. З’ясовано вплив української культури, християнських традицій, української пісні про козаччину на духовність митця, їхню роль у селянському культурному просторі. Продемонстровано, як український світ детермінований патріархально-християнським укладом, підпорядкований циклічному природному процесу життя. Акцентовано на сакральності простору житла й сакральному значенні ікон в оселях українців. Проаналізовано життєтворчу силу народної пісні. Схарактеризовано духовно-культурні надбання українців через занурення митця в народнопісенну стихію, в український світ, використання фольклорних образів.

Ключові слова: Україна, фольклор, українська пісня, кобзар, Київ, хатня ікона, сакральність.

Zhurba S. The Ukrainian world in the prose of Rainer Maria Rilke

The article examines the Ukrainian motifs in the prose works of R.M. Rilke “Song of Truth”, “How old Timothy died singing”, written after traveling to Ukraine in the early twentieth century. It is stated that Ukrainian culture, Christian traditions, Ukrainian songs about the Cossacks had a great influence on the spirituality of the artist. The history of Ukraine in the prose of R.M. Rilke is read through the mentions of the glorious Cossack leaders – Ostryanytsya, Nalyvayka, Bulba – fighters for national and social liberation. The main attention is paid to the depiction in the works of images of folk singers – kobzars Ostap, Tymofiy Ivanovych and their creative heritage. The creative interpretation of the images of kobzars brings together the prose of R.M Rilke with the works of T. Shevchenko, Natalia Korolyova, and the Ukrainian folklore tradition.

The topos of Rus’ is nominally represented by the “holy city” of Kyiv and a typical Ukrainian village. As a result of the analysis, the role of the song, the icon in the peasant cultural space is determined. In his works, the Ukrainian world is determined by the patriarchal-Christian way of life, subordinated to the cyclical natural process of life. It is stated that the reflection of the folk religious consciousness in the works are domestic icons. Emphasis is placed on the sacredness

of the living space and the sacred significance of icons in the homes of Ukrainians for the heroes of “Songs of Truth”. The story “How old Timothy died singing” points to the role of song in the life of the people, its life-giving power, which a talented performer must pass on to children. Immersion in the folk song element, in the Ukrainian world, the use of folklore images in the works allowed the author to recreate the spiritual and cultural heritage of Ukrainians.

Key words: Ukraine, folklore, Ukrainian song, kobzar, Kyiv, home icon, sacredness

Постановка проблеми та її зв’язок із важливими науковими завданнями. Тема України, її звичаї й традиції, самобутня культура, образи національних героїв приваблювали європейських митців – Вольтера, Дж. Байрона, В. Гюго, П. Меріме, Я. Гашека, Г. Белля, П. Целана та інших. Україна відіграла важливу роль у житті й духовному становленні австрійського поета кінця XIX – початку XX століття Р. М. Рільке. Під час подорожі Україною (тоді у складі Російської імперії) письменник захоплюється її просторами, культурними надбаннями та релігійністю жителів, про що писав у листах до матері [Rilke 1931]. Після відвідин Києва, могили Т. Шевченка в Каневі, Полтавщини, натхненний красою краю та мистецькими надбаннями, Рільке здійснює переклад “Слова про похід Ігорів”. Від імені київського ченця написані вірші збірки “Книга годин” (“Часослов”); історична тема звучить у поезіях “Книги картин”. Українські фольклорно-міфологічні мотиви простежуються у творах збірки “Розповіді про Господа Бога”. Вияв духовно-релігійних основ українців у прозі австрійського митця є важливим аспектом інтерпретації художнього тексту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Роль України у формуванні світогляду Р. М. Рільке, її містичний образ у поетичних збірках “Часослов”, “Книга картин”, фольклорні мотиви, ідейно-тематичний зміст прози митця і т. ін. став об’єктом зацікавлення таких вітчизняних науковців. як-от: Н. Белей, М. Білоусова, Г. Єлісєнко, М. Журенко, О. Ізарського, М. Нагірного, М. Наливайка, С. Лебеденко, Н. Лисенко, Є. Пеленського, В. Щербатюк, Л. Чередник та інших. Більшість розвідок присвячені дослідженню українських мотивів у поетичних творах. Образ України у прозових творах окреслений у контексті творчості письменника.

Мета запропонованої статті – з’ясування особливостей зображення українського світу, своєрідності осмислення й художнього відтворення культурно-духовних основ буття, релігійної свідомості українців у прозових творах Р. М. Рільке “Пісня про Правду”, “Як старий Тимофій умирав, співаючи”.

Виклад основного матеріалу. Образ України (“південної чарівної країни”) привабив австрійського письменника культурно-християнськими традиціями. Український фольклор сприяв відтворенню реальності, засобом акумулювання філософських, морально-етичних ідей у літературних творах письменника початку ХХ століття. Використання народнопісенних мотивів, образів, їх символічне переосмислення детерміноване новими можливостями літератури модернізму.

Збірку оповідань “Розповіді про Господа Бога” митець написав після відвідування України. У ній помітне захоплення міфопоетичними образами, оспіваними у фольклорі, релігійністю українців, спостерігаємо утілення ідеалів Богошукування. На думку більшості літературознавців, оповідання “Пісня про Правду”, “Як старий Тимофій умирав, співаючи” присвячені українській темі, постатям народних співців. Творча інтерпретація образів кобзарів зближує твори Р. М. Рільке із персонажами “Легенд Старокиївських” Наталени Королеви та поезіями Т. Шевченка.

Великий вплив на австрійського письменника мали українські пісні, думи, особливо пісні про козаччину, про визвольні змагання проти польських поневолювачів. Постать чернігівського сліпого бандуриста Остапа Микитовича Вересая стала прототипом народного співця у “Пісні про Правду”. Прочитується в образі рільківського кобзаря і шевченківська традиція зображення народних співців – містична постать наближена до Бога. Сліпий кобзар Остап у творі Р. М. Рільке є виразником справжнього мистецтва, *один із тих сліпих кобзарів – уже дід віком – який чимчикував по селах з своєю дванадцятиструнною кобзою, оспівуючи велику славу козацьку, їхню відвагу та вірність, їхніх гетьманів – Кирдягу, Кукубенка, Бульбу та інших героїв, і всі його залюбки слухали* (3, с. 43). Занурення в історію України, добу козацьких часів, визвольної боротьби українського народу проти польської шляхти є визначальним в історичних піснях і думках. У цих фольклорних

жанрах змальовані образи захисників народних мас, звучить гострий осуд соціального й національного гніту. Автор “Пісні про Правду” наголошує на прагненні українського народу до звільнення від поневолення, відтворює дух епохи, презентований іменами козацьких ватажків – Остряниці, Наливайка та інших.

У період загострення класової боротьби популярними були пісні соціального та революційного змісту. Саме такий твір звучить з вуст сліпого кобзаря, який співає пісню про Правду, про відстоювання справедливості. Героїчний пафос змінюється соціальним, на передній план висувається соціальна нерівність і боротьба за свої права. Остап тричі співає пісню, і щоразу вона інша: *якщо спершу бриніло благання, то потім – гіркий докір, а в кінці – лютий гнів дрижав у словах!* (3, с. 44). Трикратне повторення є однією із характерних ознак історичної пісні чи думи. Внутрішній зв’язок народно-традиційного й індивідуально-авторського детермінований ліричною настановою, емоційністю наративу. Зближення жанрів оповідання й народної пісні сприяє посиленню музичного складника твору. В оповіданні наявні алюзії на образ Рільківського Орфея, який, як і міфологічний герой, своїм співом зачаровує все навкруг, “зворушує душі людей і спонукає їх боротися за правду” [Cherednyk / Чередник 2013 : 252].

Український світ представлений у творі через зображення патріархально-християнського укладу сімей на Русі у XVII – XIX століттях. Українська родина дотримувалася Божих заповідей, культурно-духовних основ буття. Батько був головою родини, його слухають і поважають. Селянський культурний простір підпорядкований циклічному природному процесу життя, відображений в організації житла, побуту, родини, дотриманні традицій і звичаїв. Уособленням моделі Всесвіту, власне українського світу, символічною колискою була селянська хата. У традиційно-побутовому житті селян головне місце відводилося домашньому іконостасу. Хатня ікона як “особливе духовно-сакральне явище, масове й унікальне за глибиною витоків та фольклорно-християнським характером іконографії є віддзеркаленням народної релігійної свідомості українців”, характерними ознаками якої є “прагнення до поєднання сакрального та профанного, земного і надприродного,

матеріального і духовного” [Osadcha / Осадча 2016 : 30]. Хатній іконопис акумулював менталітет, народні та християнські традиції, релігійно-канонічну основу. Сакралізація простору житла в українців із прийняттям християнства представлена покуттям – божницею – святим місцем, розташованим навпроти вхідних дверей. Святим образам вклонялися всі, хто заходив до хати. Так робить і старий кобзар Остап: *тричі вклонився низько туди, де сподівався на ікону: там вона справді й була – Знаменська Божжа Матір, до якої він не свідомо звернувся* (3, с. 43). Названа в знак милості Богоматері до роду людського, ця ікона вважається однією з найдавніших. Хатня ікона є важливою складовою українського житла, оберегом дому: *по кутках осель стоять старі ікони, мов дороговкази Божі, і тьмянний блиск їхнього світла випромінює з рямців* (3, с. 43). Ікони є визначальною основою сакрального простору української хати, відтворенням етно-естетичних поглядів народу, духовним феноменом у культурно-релігійному житті наших пращурів. Розквіт домашньої ікони у XVIII – XIX століттях пов’язаний із ізольованістю й віддаленістю сіл від центру, що сприяло розвитку іконописання народними майстрами. Синтезуючи фольклорні традиції з християнською вірою, майстри найчастіше зображали на іконах Богородицю, Миколу-чудотворця, Юрія Змієборця, Варвару, архангела Михаїла та інших святих, komponуючи їх в один образ, що відрізняло хатню ікону від церковної. Про сакральне значення ікон в оселях українців говорить оповідач твору: *ікони – єдина зупинка, єдиний надійний дороговказ: жодне житло без них не стоїть. Вони завше потрібні: <...> коли хтось одружується й устатковує собі оселю; коли хтось – як, прикладом, старий Аврам – умираючи, забажав би забрати тремтячими руками святого Миколу-чудотворця – певно, щоб порівняти його до інших святих на небесах і серед усіх упізнати найбільш шанованого* (3, с. 42). Українська ментальність знаходила теологічне вираження в іконографічному каноні, що виступав носієм вищої благодаті, мудрості, естетичних традицій.

Те, що звичайний чоботар Петро Якимович є іконописцем, вказує не лише на зміну роду занять, а на набожність чоловіка. Сакральність іконописання підкреслює художня деталь: *Спина, зігнута над чобітьми, випростується перед іконами* (3, с. 42).

Іконописці були шанованими особами, саме тому кобзар, запитуючи про своє місцезнаходження, з пошаною уточнює фах господаря. Петро Якимович *серед усіх святих шанує святого Дмитра* (3, с. 42). Цей святий у християнській традиції є захисником, воїном і патроном військової справи. Тому старому Петру, у якому живе козацький дух, він такий близький.

Простір у творах Р. М. Рільке номінативно представлений топосом українських міст та сіл. Зображуючи Київ, автор прочитує історію давнього міста через культурні й релігійні пам'ятки архітектури: *Сам Київ-град – святе місто, звідки вперше Русь заявила про себе чотирьмастами церковних бань – все дужче заглиблювався в себе* (3, с. 40). Образ Києва як “святого міста” змальований у поезіях збірки “Часослов” та в оповіданні “Як старий Тимофій умирав, співаючи”. Ландшафт, простір твору розширюється, витворюється у “живий космос”: *в цій країні, де могили – мов ті гори, люди – як безодні. Глибокий, темний, мовчазний нарід, і його слова – лише хисткі, непевні містки над справжнім буттям* (3, с. 40). Текст насичений фольклорними образами, шевченківськими мотивами: неозорий степ, високі могили, кургани. Алюзії на твори Т. Шевченка відчутні у рядках: *Кургани – то поховища минулих родів, які перекочувалися степом, ніби скам'янілі, сонні хвилі* (3, с. 40). Український праландшафт проступає крізь віки і нагадує про славу козацьку. Лірична експресія, певна екзотичність наповнюють “Пісню про Правду” прагненням проникнути в душу “народу степів” через природу, “праландшафт”. Автор використовує паралелізм для зображення простору природи й духовного світу людини, який, на думку М. Наливайка, “ненав’язливо і водночас експресивно передає єдиний ритм життя природи і людей, їх злитність. А це вже не що інше, як поетичне вираження чи не найціннішого відкриття, винесеного Рільке з мандрів по Росії й Україні, – відкриття того, що тут люди зберегли близькість до природи, здатність розуміти її і жити з нею одним життям” [Nalyvaiko / Наливайко 2001 : 192].

Для Рільке Русь була чимось більшим, ніж земля з багатими традиціями, про що він писав в одному з листів до матері: “Русь була для мене реальністю, і водночас глибоким повсякденним усвідомленням того, що реальність – це щось таке,

що, спершу дуже віддалене, повільно приходиться лише до тих, хто має терпіння. Русь – країна, де люди замкнуті в собі, кожен носить у собі цілий світ, кожен сповнений таємничості, як гора, кожен глибокий у своєму смиренні, без страху себе ним принизити, і тому кожен покірливий. Люди сповнені безмежності, незавершеності і надії: ті, що перебувають у становленні” [Nalyvaiko / Наливайко 2001 : 194]. Таким героєм виступає Тимофій Іванович (“Як старий Тимофій умирав, співаючи”), індивідуалізація й психологізація якого є інтерпретацією образу співця з народу. Автор акцентує увагу на місці пісні в житті українців. Тимофій знав стільки пісень, билин, легенд про святих, що міг співати кожен день по одній, не повторюючись. Майстерність виконання пісень Тимофій отримав у спадок від батька, але передати свої знання не може, бо єдиний син, Єгор, після сварки з ним, утік з коханою до Києва. Батько не дав згоду на одруження сина, *прокляв, відцуравшись його й перед сусідами. То й огорнули його сум і печаль* (3, с. 36) – перестав співати Тимофій. Але дарована Богом пісня не повинна ховатися в стародавньому минулім, немов у скрипці, пилом припалій (3, с. 37). На виручку приходять односельці, які, вирушаючи на прощу до Києва, розшукують Єгора та передають звістку про хворобу батька. Повернення сина відродило сили у старого співця. Хворий батько тремтячим, ламаним голосом співав, щораз віднаходячи прекрасні пісні у своїй пам’яті. Після виконання найкращої пісні він помер. Єгор став таким же славнозвісним співцем, знав багато героїчних пісень, виконання його вирізнялося *особливо ніжним і жалібним тоном* (3, с. 39). Фольклорні ремінісценції сприяють “омузичненню” твору.

Роздумуючи над значенням пісні в житті народу, письменник зауважує, що вона має сакральне значення: *слова пісень – мов тії старовинні ікони: їх аж ніяк не порівняти до буденних, звичайнісіньких слів* (3, с. 37), тому їх не можна слухати без слів та плачу (3, с. 37). Занурення в народнопісенну стихію, в український світ, використання фольклорних образів сприяло відтворенню духовно-культурних надбань українців.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Подорож Україною відіграла значну роль у духовному житті австрійського митця. Р. М. Рільке вдалося передати

у прозових творах українські культурні традиції, дух козаків-запорожців, духовну основу українців – пісню, яка живе завдяки її носіям, народним співцям, кобзарям. Героїчна історія, сильні люди, християнські традиції, віра в Бога та національний колорит дали змогу відтворити основу українського буття. У просторі української хати в оповіданнях виокремлено покуть, що має сакральне значення для селян. Синтез фольклорних мотивів із загальноєвропейським культурним досвідом визначив поетику індивідуального стилю митця. Запропонована наукова праця відкриває перспективи для подальшого поглибленого дослідження перекладів Р. М. Рільке українською.

Література

1. Наливайко Д. Шукаючи єдності зі світом і людьми. Рільке і Русь. *Дух і літера*. 2001. № 7–8. С. 181–205.
2. Осадча О. Українська хатня ікона як домінанта при створенні іконічного образу селянського житла кінця XVIII – початку XX століття. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Мистецтвознавство*. 2016. Вип. 22. С. 30–35.
3. Рільке Р. М. Оповідання / пер. з нім. Г. Майфета. *Всесвіт*. 2007. № 5–6. С. 35–45. URL : <http://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/318/41/>
4. Чередник Л. А. Українська тема в творчості Р. М. Рільке. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія : Філологічна*. 2013. Вип. 36. С. 251–253.
5. Rilke R. M. Briefe und Tagebucher aus der Fruhzeit 1899 bis 1902. Leipzig, 1931. 431 p.

References

1. Nalyvaiko D. Shukaiuchy yednosti zi svitom i liudmy. Rilke i Rus. *Dukh i litera*. 2001. № 7–8. S. 181–205.
2. Osadcha O. Ukrainska khatnia ikona yak dominanta pry stvorenni ikonichnoho obrazu selianskoho zhytla kintsia XVIII – pochatku XX stolittia. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku. Mystetstvoznavstvo*. 2016. Vyp. 22. S. 30–35.
3. Rilke R. M. Opovidannia / per. z nim. H. Maifeta. *Vsesvit*. 2007. № 5–6. S. 35–45.
4. Cherednyk L. A. Ukrainska tema v tvorchosti R. M. Rilke. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia”. Serii : Filolohichna*. 2013. Vyp. 36. S. 251–253.
5. Rilke R. M. Briefe und Tagebucher aus der Fruhzeit 1899 bis 1902. Leipzig, 1931. 431 p.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2020 р.

Прийнята до друку 22.10.2020 р.